

SILUETE FEMININE ÎN EPOCA ȘAGUNIANĂ.
SECVENȚE DIN DISCURSUL ELITAR
ȘI DIN REALITATEA PAROHIALĂ

CORINA TEODOR

Istoria femeii reprezintă astăzi un domeniu bine conturat în istoriografia europeană și americană, în condițiile în care s-a definit ca urmare a provocărilor factorilor științifici – cercetări interdisciplinare care au redescoperit importanța studierii modelelor familiale, ale factorilor sociologici – prezența crescândă a femeilor în universități jucând rolul unui ferment al chestionărilor legate de trecutul acestui gen, dar îndeosebi ale factorilor politici, decisivi, de aici întrebările puse și în fața istoricilor de mișcarea feministă a anilor '70¹. Periodic, anumite bilanțuri istoriografice, sub forma unor interogații, au însoțit cercetările legate de rolul femeii, implicarea în viața cotidiană, relațiile cu puterea, cu familia etc. „Au femeile o istorie?” se întrebau Michelle Perrot, Fabienne Bock și Pauline Schmidt în 1973, la inaugurarea primului seminar universitar pe această temă, pentru a da glas, 10 ani mai târziu interogației „O istorie a femeilor este posibilă?”. În fine, în anul 1998, colocviul de la Rouen a metamorfozat întrebarea precedentă, tocmai pentru a sublinia avansul cercetărilor în acest teritoriu nou al istoricilor, prin formula „o istorie fără femei este posibilă?”².

S-a spus, pe bună dreptate, că istoria femeilor este deopotrivă istoria bărbaților, a raporturilor dintre sexe³, tocmai prin prisma felului în care bărbații, în epoci distincte, le-au perceput diferit calitățile fizice și morale, s-au interogat asupra rolului lor în societate, asupra diferențelor care îi separă. Regăsind urmele feminității din trecut, bărbații mai întâi, ca principali spectatori și consemnatori ai vieții cotidiene, ulterior și femeile, au făcut posibilă îmbogățirea discursului istoriografic cu subiecte diverse, multe din ele tangente și cu problematica economicului, socialului, politicului, culturalului ori simbolicului⁴.

Într-un progres metodologic și interpretativ, studiile au conturat monografii sau portrete de grup, relația dintre public și privat, locul femeii în cetate, moda, călătoriile, exilul, lectura, iubirea, astfel că s-a trecut de la

¹ Michelle Perrot, *Mon histoire des femmes*, Paris, Edition du Seuil, 2006, p. 21-23.

² Fabrice Virgili, „L'histoire des femmes et l'histoire des genres aujourd'hui”, în *Vingtième Siècle*, 75 (2002), iul-sept., p. 5-14.

³ Geneviève Fraisse, Michelle Perrot, „Ordres et libertés”, în Georges Duby, Michelle Perrot, Geneviève Fraisse (dir.), *Histoire de femmes en Occident. IV. Le XIXe siècle*, Paris, Edition Perrin, 2002, p. 16.

⁴ Michelle Perrot, „La bibliothèque, mère de l'histoire des femmes”, în *RBNF*, 17 (2004).

meditații pe tema „ce sunt ele?” la răspunsuri pentru „ce fac ele?”⁵. De la sinteza din anii 1965-1967, coordonată de Pierre Grimal, *Histoire mondiale de la femme*, un specialist în istoria romană care a recunoscut însemnătatea științifică a cercetărilor despre statutul femeii în istorie, trecând prin provocările generației care s-a definit ca purtătoare a discursului *La Nouvelle Histoire* și până la sinteza din anii '90, *Storia delle Donne*, coordonată de Michelle Perrot și Georges Duby⁶, care legitimează azi istoria femeilor ca un domeniu distinct în cercetarea istorică, s-a antrenat și o pasionantă polemică între *gender studies* și *women studies*. Departe de a fi încheiată, aceasta demonstrează individualitatea discursului european al cercetărilor față de cel american, în condițiile în care adepții lui *women studies* consideră că o istorie a genului maschează din nou femeile, opunând într-o formulă lapidară și un joc intraductibil de cuvinte *Herstory* lui *Hi(s)-story*⁷.

Ceea ce ne propunem prin paginile de față este o incursiune în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ardelean, încercând să descifrăm cum protagoniștii masculini ai scenei ecleziastice și publice înțelegeau sau nu utilitatea femeii în societate, să intuim diferențele care existau din acest punct de vedere între mentalitatea elitei ecleziastice și cea a elitei laice; adiacent – o comparație între acest discurs elitar și realitatea comunităților ardeleni poate releva discrepanțele dintre lumea urbană și cea rurală, dintre societatea burgheză ce aspira la modernitate și lumea satelor ce părea a accepta, an de an, același ritm cotidian, tribut ardeleanului moștenirii seculare.

Putem intui că această re/lectură intimă a secolului al XIX-lea ardelean prin prisma siluetei feminine este un drum presărat cu suficient de multe obstacole. Cu atât mai mult cu cât alegem să facem o incursiune pe un teritoriu în care vocile feminine încă nu se aud.

Istoria Transilvaniei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea a cunoscut pe alocuri provocările modernității, dar încă scena vieții publice românești pare de neînțeles în afara contextului confesional, ortodox și greco-catolic, în condițiile în care liderii religioși erau deopotrivă oameni politici și actori în viața publică, revendicările lor luând adesea drumul Vienei.

Pentru Șaguna, prioritară a fost intenția de a aduce situația bisericii pe care o păstora în consonanță cu dreptul canonic al bisericii răsăritene. De aici, o bogată operă teologică și canonică, adiacentă discursurilor, circularelor, petițiilor, scrisorilor care în ciuda diversității tematice, aspirau spre un țel comun, acela de a restructura din temelii ortodoxia ardeleană, de la nivel parohial până la cel metropolitan. Epoca șaguniană poate fi privită ca una de reviriment a ortodoxiei, prin ambițiosul program formulat de ierarh, care

⁵ *Ibidem*.

⁶ Ed. it., Laterza 1990, ed. fr., 1991-1992.

⁷ Virgili, *L'histoire des femmes*, p. 12.

năzuia, între altele, la reformarea rolului clerului în comunitate⁸, dar și la asanarea morală a acesteia.

Din punctul de vedere al normelor prescrise, Șaguna a fost încă de la început, din 1846, o voce autoritară care aspira la uniformizarea practicilor conform canoanelor. Dovadă, în acest sens, stă circulara transmisă ca vicar în 1846, avertizând parohii despre rânduielele ce trebuie respectate în cazul căsătoriilor⁹.

Câțiva ani mai târziu se recomanda în peisajul editorial ca autor al unor lucrări fundamentale, *Elementele dreptului canonic* (1854) și *Compendiul de drept canonic* (1868), a căror necesitate fusese impusă de numeroase confuzii din practica ecleziastică, după cum se confesa însuși ierarhul: „lipsa unui asemenea manual de drept canonic o am simțit eu încă fiind în oficiuri subalterni bisericesci, iară de când duc chemarea arhierescă, o am simțit și mai mult”¹⁰.

Într-un grupaj distinct, Șaguna a definit căsătoria între cele șapte taine („mistere”), ca „legătura însoțirii pentru toată viața a unei persoane bărbătești și femeiești, înaintea preotului și a publicului, și după depusa apromisiune solemnă în Biserică din partea fețelor respective despre dragostea împrumutată până la moarte, preotul face rugăciunile prescrise pentru susținerea acelei apromisiuni a însoțirii și a urmării ei, ceea ce este nașterea și creșterea copiilor”¹¹. Remarcăm principii ce țin de tradiția creștină, de la iubirea aproapelui, la rolul preotului în autentificarea matrimonialului până la finalitatea demografică a căsătoriei. Dacă femeia este parte a acestei ordini sociale și religioase, invocarea ei se face destul de diluat, în general în prescripțiile care privesc cuplul, de aici limbajul asociat: *mire/mireasă, muierea/bărbatul, fețele, femeie/bărbat, față femeiască/fecior*. Textul este realmente un îndrumător practic pentru cler și credincioși fiindcă detaliază un traseu inițiativ, de la logodnă la căsătorie și apoi la divorț. Un tablou mai amănunțit ca în cazul altor taine, ce presupune explicarea strigărilor în biserică, a dispenselor, a consangvinității etc. Alte paragrafe privesc căsătoria preoților, unde calitățile femeii sunt esențializate, conform cutumelor: „parohul înainte de a se sânti de diacon și presbiter datoriu este *de a se căsători cu o vergură de relegea ortodocsă* [s.n.]; a doua nuntă i se iartă [...]”¹². După cum se impunea ca anturajul feminin din jurul preotului vădov să fie redus la câteva persoane apropiate: „preotului vădov i se iartă a avea în casă pe muma sa, pe sora și pe mătușa, dar nicidecum alte fețe

⁸ Corina Teodor, „Sub privirile celorlalți: preotul în comunitate”, în *AnICSU*, I (1998), p. 221.

⁹ Andrei Șaguna, *Corespondență*, vol. III, ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel-Viorel Gârdan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 87.

¹⁰ Idem, *Compendiu de drept canonic*, Sibiu, 1868, p. XV.

¹¹ *Ibidem*, p. 55.

¹² *Ibidem*, p. 149.

femeiesci, care pot să aducă moralitatea lui în prepus la creștini”¹³. Nu lipsesc nici comentariile legate de imposibilitatea divorțului în rândul clericilor, „căci învață Apostolul – legatu-te-ai cu femei, nu căuta deslegare”¹⁴, iar sancțiunea putea merge până la depunerea lor din funcție.

Enchiridion sau carte manuale de canoane (1871) este rezultatul eforturilor îndelungate ale mitropolitului ardelean de a culege, sistematiza și traduce canoanele bisericești. O operă pe care o socotea pătrunsă de același pragmatism și care rezona cu demersuri similare europene: „vechimea și clasicitatea canoanelor Bisericii noastre nu numai n-au pierdut nimica până astăzi din însemnătatea lor, intensivă și estensivă, ci încă s-au mărit valoarea lor, pentru că scim din operi științifice, că literații națiunilor culte și civilizate, fără deosebire de religiunea lor, din întreaga Europă le studiază și le traduc acele în limbile lor, ca niște produse clasice ale creștinătății primitive, și cu laude le înfățișează posterității”¹⁵.

Pragmatismul lucrării se recomanda și prin indicele alfabetic de la început, care putea astfel ghida deciziile clerului în variate probleme. Pe de altă parte, materialul cărții era ordonat cronologic, începând cu cele șapte concilii ecumenice, continuând cu canoanele conciliilor locale și cu cele ale Sfinților Părinți. Universul feminin îl regăsim în jurul aceluiași teme, căsătoria diaconilor și preoților¹⁶, celibatul călugărițelor¹⁷, organizarea mănăstirilor femeiești după un tipic contrar luxului¹⁸, condamnarea celei de a treia și a patra căsătorii¹⁹. Dar lucrarea este meritorie în special prin comentariile incluse de Șaguna, în genere invocând realități ale lumii contemporane, vizavi de aceste prescripții canonice înrădăcinate încă de la începuturile creștinismului. De exemplu, pentru a percepe raportul masculin/feminin în epocă, putem stăruii asupra explicațiilor oferite de ierarhul ortodox la canonul 17 al Sf. Apostoli, care reglementa căsătoria preoților: „din acest canon urmează, ca numai acei indivizi binepregătiți spre treptele preoțiești se pot hirotoni de diaconi și presbiteri, care

¹³ *Ibidem*, p. 150.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Idem, *Enchiridion adică Carte manuale de canoane ale unei sânteii, sobornicesci și apostolesci Biserici*, Sibiu, 1871, p. VI.

¹⁶ *Ibidem*, p. 13.

¹⁷ *Ibidem*, p. 77.

¹⁸ *Ibidem*, p. 131.

¹⁹ *Ibidem*, p. 436 – în exprimarea teologilor de la începuturile creștinismului numită *poligamie*, Șaguna însă precizează și „spiritul timpului nostru și dispusețiunea creștinilor noștri pretinde căsătoria a treia și a patra cu dispensațiunea de la Arhiepiscop, ceea ce se dă, de nu sunt alte piedeci.”

odată numai s-au însurat cu o fecioară de legea noastră, care n-au fost logodită mai înainte cu nime altu”²⁰.

Și în acest caz, universul semantic se învârtă în jurul acelorași noțiuni tradiționale, uzuale, ca *soție, fecioară, femeie dedicată lui Dumnezeu, mireasa lui Christos, femeie, călugărită*.

O lucrare subordonată aceleiași utilități în practica clericală este *Manual de studiu pastoral* (1872), destinat în primul rând celor ce urmau studiile clericale. O carte de mai mici dimensiuni față de precedentele, care se întemeia pe textul biblic și pe aceleași canoane bisericești. Dar, geneza ei nu este străină nici de dorința lui Șaguna de a completa lucrarea de teologie pastorală a lui Melchisedec, din 1863, în care „n-am aflat povățuiri manuducătoare în serviciile preotului de relegea noastră ortodocsă răsăriteană, ci am aflat povățuiri generale pentru un preot de orice religia cristiana. Mai departe n-am aflat povățuiri manuducătoare pentru un preot răsăritean în privința referințelor sale casnice, familiare și sociale”²¹.

Paragrafe distincte ce explică practica clericală în săvârșirea celor șapte taine evocă aceeași prezență feminină în comunitate, precum: § 55. *Ce are să facă preotul cu cei ce voiesc a se căsători?* § 56. *Cum să se facă logodna?* § 57. *Unde și în ce timp are să se facă cununia?* § 58. *Ce are a observa parohul la căsătoria mestecată? Și ce prescrie legea patriei în privința aceasta?*²². În jurul unor apelative de genul *fețele căsătorinde, mire/mireasa, tinerii, persoanele căsătorinde, muieri* ș.a., ni se relevă un tablou autentic al relațiilor din comunitate, iar prescrierile rezonează la strategiile decizionale ce stau în fața parohilor. Lucrarea reprezintă, astfel, un vademecum al vieții religioase și sociale, utilă atât clericilor cât și laicilor.

Dar dincolo de aceste reglementări, expuse constant de Șaguna în durata lungă, parohilor și protopopilor, prin lucrările sale, o incursiune în documentele parohiale este binevenită, fiindcă poate fi, pe de o parte un barometru al realității cotidiene, iar pe de altă parte poate demonstra în ce măsură credincioșii și clerul cunoșteau și respectau aceste normative. Corespondența bogată între Șaguna, protopopi și parohi, ca și cea cu ierarhia ortodoxă din afara Transilvaniei, mărturisește frământările și interogațiile epocii, dilemele și nevrozele locuitorilor, fiind un izvor incontestabil pentru mentalitatea acelor decenii.

²⁰ *Ibidem*, p. 12. Prin comentariul făcut ulterior la can. 14 al sinodului IV ecumenic, Șaguna remarcă diferența în cazul căsătoriilor bisericești, care se pot căsători cu „soții de legea ortodocsă sau și din altă confesiune, dacă acea fată apromite solenel, că voiește a trece la credința ortodocsă” (p. 76).

²¹ *Idem*, *Manual de studiu pastoral*, Sibiu, ed. II, 1878, p. V-VI. Volumul reproduce prefața primei ediții.

²² *Ibidem*, p. 63-70.

Reținem ca frecvență cererile de dispensă de căsătorie ce i se adresează ierarhului²³, problema căsătoriilor mixte și a pricinilor de divorț. Destinul femeilor iese din anonim și se supune judecății ierarhului, parohilor locali, cu toate că mărturiile care evocă apelul direct al lor la aceste foruri decizionale sunt rarissime încă. În general, biografiile feminine continuă să fie expuse indirect, fie prin condeiul parohului, fie prin cel al tatălui sau al altei autorități masculine înrudite. Dar aceasta este încă și situația din restul Europei, mai ales din mediul rural, unde femeile viețuiesc în ritm imobil, exprimându-și religiozitatea în biserică și valențele educative, gospodărești în familie. Abia industrializarea, instrucția și exodul rural vor aduce schimbări majore, în sensul transferului unor atribuții și puteri dinspre elementul masculin spre cel feminin²⁴. Astfel, la finele secolului al XIX-lea, creșterea gradului de urbanizare, alfabetizare și urbanizare va permite Bisericii să definească mai precis lumea feminină, până atunci nediferențiată, ca și clasă socială, meserii asumate, particularități ale vârstei etc.²⁵.

În secolul al XIX-lea, definit ca secol al primatului discursului masculin, Șaguna atribuie femeilor în primul rând un grad mai ridicat de pietate religioasă, vizibil atât în locurile de devoțiune²⁶, cât și în universul familial. Femeilor li se rezervă rolul unei suveranități morale asupra vieții de familie și asupra educației copiilor, ceea ce construiește un model – întotdeauna pozitiv pentru comunitate –, cel al mamei. De aici, asocierea figurilor feminine într-o succesiune ce este în consonanță cu ierarhia din familie, de exemplu în finalul scrisorii primite de Șaguna în noiembrie 1865 din mediul sârbesc: „primiți Excelența Voastră dorința și exprimările acestea cu acea milă cu care întotdeauna m-ați înconjurat, aceleiași mile și iubiri ale mele vă încredințez alături de sărutarea sfintei drepte, atât din partea mea, cât și *din partea bătrânei mele mame, tovarășei și copiilor mei...* [s.n.]”²⁷.

²³ Idem, *Corespondență*, vol. II, ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Gabriel-Viorel Gârdan, Ioan-Vasile Leb, Beatrice Dobozi, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, passim. De exemplu, doar din protopopiatul Tg. Mureșului s-au înaintat frecvent cereri de dispense, în acord cu reglementările canonice. Există și situația în care protopopul însuși mărturisește că a încălcat reglementările în vigoare, acordând dispensă fără a-l mai consulta pe Șaguna, „de o parte și lipsa banilor ce o aveam, dară mai tare de fală, văzând pe abatele împedecat de a nu-i putea cununa fără voia și știrea mea și *ca să cunoască papistașii că noi suntem oameni?*” [s.n.] (*ibidem*, p. 280-282).

²⁴ Perrot, *Mon histoire des femmes*, p. 150-151.

²⁵ Michela de Giorgio, „La bonne catholique”, în Duby, Perrot, Fraisse (dir.) *Histoire de femmes en Occident*, p. 208.

²⁶ De exemplu când subliniază aportul văduvelor la colecta inițiată pentru ridicarea catedralei din Sibiu, Șaguna, *Corespondență*, vol. I/2, ediție, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel-Viorel Gârdan, Bogdan Ivanov, Vasa Lupulovici, Ioan Herbil, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 204.

²⁷ *Ibidem*, p. 223.

Analizând rosturile feminine în același univers familial, se întâmplă ca boala îndelungată a unei soții, invocată de soțul ei – „nefiind dânsa în stare de a chivernisi economia casei, copiii și pe bărbatul său, ba nici pe sine singură”²⁸ – să devină motiv suficient pentru ca Șaguna să acorde divorțul, așa cum mărturisește un document din anul 1852.

Educația fetelor, cel puțin deocamdată la nivel elementar, devine un deziderat al autorităților ecleziastice, mai ales că și legislația statală impune din anul 1868 o programă de studiu diferită pentru băieți și pentru „băiete”²⁹. Îndemnul de a frecventa școala se aude nu doar de la cel mai înalt nivel ierarhic, ci și din vocea protopopilor, cum pleda bunăoară Petru Roșca – „mângâierea voastră cea adevărată nu poate fi alta decât creșterea fiilor și fetelor voastre, în frica și cinstea lui Dumnezeu” – asociind în final și îndemnul șagunian: „cu copiii și fetele la școală!”³⁰.

În acest scenariu educațional, fetele își fac loc treptat și de partea cealaltă a baricadei, asumându-și un rol didactic. Deși mai prost plătite decât învățătorii, li se recunosc meritele, chiar când e vorba de diferențe de naționalitate. Așa se întâmplă în anul 1858, când Partenie Trombițaș expune situația școlară de la Sângeorgiu de Pădure, unde frecventau școala 47 băieți și 38 de fete și unde „fata arendatorului de acolo”, Elena Hunter, „pe *pruncele școlare de români* [s.n.] le-a învățat a coasă și a strincâni foarte frumos spre o părintească laudă [...]”³¹. De fapt, într-o Transilvanie multietnică, și în mediul greco-catolic, ierarhul accepta ca învățătoarea să poată fi de orice naționalitate, dar de confesiune catolică, atâta vreme cât urma să predea noțiuni de religie, economie casnică și grădinărit³².

Dacă vorbim de orizonturi ale feminității în astfel de documente ecleziastice, putem avea în vedere și schimbarea unghiului de percepție al femeilor, o abandonare a imaginii medievale în care acestea fuseseră declarate culpabile ab initio, prin păcatul originar. Acum, tocmai în documente semnate de autoritățile ecleziastice se poate proba o imparțialitate decizională, evidentă în felul în care se analizează pricinile de divorț. Dincolo de raportul masculin/feminin, vinovăția se declara în acord cu faptele consemnate, putând fi și în teritoriul masculin, cum se întâmplă în cazul prezentat de Partenie Trombițaș în 1869, unde el – vinovat de preacurvie, ea – susținută de groful

²⁸ Idem, *Corespondență*, vol. III, p. 139.

²⁹ *Articolul de lege XXXVIII din anul 1868. În cauza instrucțiunii publice din școlile populare*, în Andrei Șaguna, anexă la *Manual de studiu pastoral*, p. 153-154. Pentru fete, specifice sunt disciplinele *lucrurile femeesci de mână și fizica și istoria naturală, cu deosebită privire la grădinărit și la ocupațiunile femeesci*, față de băieți unde se recomandă *agricultura și industria*.

³⁰ Idem, *Corespondență*, III, p. 184-185.

³¹ Idem, *Corespondență*, II, p. 310.

³² Ioana Mihaela Bonda, *Mitropolia română unită în timpul păstoririi lui Alexandru Șterca Săluțiu (1853-1867)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 177.

Toldalagi Victor din Corunca, „care nu ne urăște” – după cum ținuse să menționeze protopopul, în casa căruia era angajată ca și slujnică³³. După cum vinovăția pentru eșecul matrimonial putea fi partajată între cei doi soți, mai ales când era vorba de o decădere morală: este cazul din Berghia din 1865, unde ea – o adulteră, iar el – un bețiv, în ansamblu cuplul unor „oameni foarte slabi, stricați, cu năravuri, să bat ca orbi”³⁴. Să remarcăm și că, pentru înaltul ierarh, acceptul pentru desfacerea căsătoriilor, indiferent de vinovăția cărei părți, se face cu gândul la un nou început: „le dau binecuvântare de a păși la o altă căsătorie mai fericită”³⁵ sau „să nu sufere părțile dacă vreau să pășesc la altă căsătorie”³⁶.

Departea de a fi o dominantă în discursul șagunian, conturarea universului feminin apare în asociere cu religiozitatea asumată, spre exemplu în cazul călugărițelor, cu instituția căsătoriei și cu rolul educativ și gospodăresc. Dar cum se raportează un atare discurs la alte nivele de percepție se poate observa printr-o comparație cu felul în care și elita laică a trasat calitățile feminine.

Vocea cea mai puternică în acest sens în spațiul ardelean s-a dovedit cea a lui George Barițiu, care și-a făcut publice propriile convingeri în presă, mai întâi în *Curierul de ambe sexe*, apoi în *Gazeta Transilvaniei* și în *Transilvania*.

Educația fetelor reprezintă un leitmotiv în scrisul lui Barițiu, formulat mai întâi în *Curierul de ambe sexe*, mai apoi în articolele din *Gazeta Transilvaniei*, precum cel din 1853 în care deplângea inegalitatea în educația băieților și a fetelor, în condițiile în care cei dintâi aveau parte în școli de o experiență socială și un univers deschis spre lume, în timp ce pentru fete școala rămânea încă mai degrabă un univers concentrațional³⁷. Aidoma aceluiași tipar proiectat de Heliade Rădulescu în 1837, în rândurile sale din *Curierul de ambe sexe*, gazetarul ardelean susținea același model educațional feminin, în care școala și familia să fie pilonii decisivi: „știm noi foarte bine că creșterea sau educațiunea cea mai bună și cea mai sigură ar fi să o dea fetițelor în prima linie mamele. Fericim și glorificăm pe acelea familii în care mamele sunt capace de a-și învăța și crește pe fiicele lor așa ca ele să le suplinească și pe profesorul de orișicare științe și pe moralist și pe cusătoreasă și pe conducătoarea trebilor casei și pe dame

³³ Șaguna, *Correspondență*, II, p. 531.

³⁴ *Ibidem*, p. 462-463.

³⁵ *Ibidem*, p. 531.

³⁶ *Ibidem*, p. 568.

³⁷ Liliana Popescu, „Condiția femeii în secolul XIX - începutul secolului XX”, în vol. *Despre femei și istoria lor în România*, coord. Alin Ciupală, București, Editura Universității, 2004; Alin Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, București, Editura Meridiane, 2003, p. 49-64; „Cuvântare la eșecul de vară în școala rumânească din Brașov. Zis de D. G. Barițiu”, în *Curier de ambe sexe*, anul I (1837), nr. 11, p. 176-188; *Gazeta Transilvaniei*, nr. 15 (21 februarie 1853).

primitoare de ospetii bărbatului. Acolo însă ce faci unde aceste calități sunt sau mărginite sau că ele lipsesc cu totul? Dacă ne silim a împinge tinerimea de sece bărbătesc pe calea științelor și a culturii moderne, apoi iată că nu ne mai putem lăsa nici fiicele noastre ca să măture cenușia și să stea după cuptoriu. Creșterea și instituțiunea fetițelor romanesci după nește maxime raționate, înțelepte, probate, iară nu după fantazii nebunești, iată o problemă de viață pentru sufletul românesc!³⁸.

Pe de o parte, regăsim la Barițiu aceeași apologie a căsătoriei, din care nu lipsesc chiar comparații și statistici cu practica europeană³⁹ sau apelul la dreptul istoric, la vechimea acestei instituții, de unde și îndemnul la lecturi din clasici: „și veți vedea mii de probe despre înalta onoare în care era ținută căsătoria la romani”⁴⁰. Pe de altă parte, modelul educațional pentru care Barițiu pledează consecvent, în durata lungă, este unul în care dincolo de exemplul mamei – „bună, duioasă, înțeleaptă și prevăzătorie”⁴¹ – s-ar deschide fetelor un orizont cultural mai bogat, „pentru înaintarea unei culturi raționabile la femeile noastre”⁴². Barițiu este conștient că aceste convingeri ale sale sunt diferite de cele împărtășite de unii contemporani, pentru care educația fetelor se reducea „la câte ceva din toate și din tot nimic”⁴³. Modelul pe care el îl propunea nu era unul radical, în esență prelungind un mesaj postiluminist, care putea contribui la echilibrul și armonia societății: „nu voiesc eu femei filosoafe, voiesc însă femei atât de luminate și de simțăminte atât de nobilitate, încât ele să știe aprecia în bărbatul erudit știința, în bărbatul patriot virtutea civilă, în naționalist elanul național, în luptătorul pentru libertate sacrificiale lui, în omul de caracter virtuțile lui. Voiesc femei care să știe din capul locului, că dacă se mărită, au să placă numai lui Dumnezeu și bărbatului. Iară dacă cumva acesta este un om brutal, femeia să-l știe desarma, cu blândețile sale, dacă este un leneș, să-l știe împintena prin ecsemplul propriu de econoamă și chivernisitoria bună; iară dacă el este nefericit fără culpa sa, ea să-i toarne balsam vindecătoriu în anima sfâșiată de doreri”⁴⁴. *Simțămint, cultură raționabilă, grija educațiunii și a cultivării secului femeiesc* sunt atât termeni din limbajul postiluminist și romantic, cât și purtători ai unei noi ideologii care-și făcea treptat loc, încercând o redefinire a rolului femeii în societate.

³⁸ George Barițiu, în *Gașeta Transilvaniei*, nr. 45 (9-21 iunie 1865), p. 177-178.

³⁹ „Fundament al societății omenesci, nutritorie moralității, religiozității, patriotismului și apărătoarea sănătății fizice”. [G.B.], „Căsătoria și unele date statistice”, în *Transilvania*, nr. 7 (1 apr. 1873), p. 77.

⁴⁰ G. Barițiu, „Despre căsătoria”, în *Transilvania*, nr. 23 (1 dec. 1870), p. 285-286.

⁴¹ Idem, „Despre educațiunea femeilor la națiunea românească”, în *Transilvania*, nr. 17 (1 sept. 1869), p. 201.

⁴² *Ibidem*, p. 200.

⁴³ *Ibidem*, p. 201.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 201.